

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1013>**С. С. Журило***orcid.org/0000-0002-4355-5060**кандидат юридичних наук,**начальник управління державної реєстрації**Юридичного департаменту Одеської міської ради***В. В. Владишевська***orcid.org/0000-0001-9666-5995**доктор філософії в галузі права,**доцент кафедри міжнародного та європейського права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Для побудови правової держави необхідним є наділення громадян широким комплексом прав і свобод, фундаментом перспективи яких є обсяг прав та свобод дитини – системи можливостей для цілісного розвитку дитини в умовах середовища, враховуючи незрілість дитини (за міжнародно-правовими актами зрілою визнається людина, яка досягла 18-ти років).

Відповідно до законодавства України охорона дитинства в нашій державі визнається загальнонаціональним пріоритетом і здійснюється з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток.

В умовах ведення воєнних дій з країною-агресором, введення воєнного стану особливої актуальності набувають належна охорона і захист інтересів дітей, адже дитинство є найважливішим періодом в житті людини. Саме в дитинстві відбувається формування людини фізично, психічно, інтелектуально, набуваються всі необхідні знання, вміння і навички.

Підписання Україною Конвенції про права дитини означає визнання пріоритетності сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, над поширеною тривалий час практикою передачі дітей на виховання до державних установ. Однак нині питання щодо захисту прав та інтересів дитини стоїть ширше, адже в умовах активних воєнних дій потребують захисту не лише діти-сироти й діти, позбавлені батьківського піклування й діти, які в мирний час мали батьків і не потребували такого захисту.

Дитина є самостійним суб'єктом належних їй особистих і майнових прав, що відповідає положенням Конвенції про права дитини та прийнятим на себе Україною зобов'язанням забезпечити захист прав та інтересів дітей. Інтерес можна визначити як об'єктивну категорію, що представляє собою умови благополуччя суб'єкта, в нашому дослідженні – дитини. Права ж дітей відображені

у великій кількості українських законодавчих та інших нормативно-правових актах. Однак, незважаючи на приведення законодавства України у відповідність з нормами міжнародного права, на практиці виникає ще чимало питань щодо захисту прав та інтересів дітей.

Відповідно до діючого законодавства (як в мирний час, так і нині) всіх дітей можна поділити на тих хто знаходиться під батьківським піклуванням і хто його позбавлений (діти-сироти й діти, які позбавлені батьківського піклування). Забезпечення прав та інтересів дітей відбувається, відповідно, батьками, опікунами або піклувальниками, в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Зокрема, питання щодо забезпечення «найкращих інтересів дитини», захист майнових прав дитини, зокрема, захист права власності на певне майно. Саме тому передбачене нотаріальне посвідчення відповідних правочинів, необхідність отримання згоди в органах опіки та піклування тощо.

Безперечно, найкращим для дитини є проживання в сім'ї з люблячими батьками, які піклуються не лише про матеріальні питання, а й забезпечують «здорову» моральну атмосферу спілкування, мають здорову психіку тощо. Якщо ж дитина залишилася сиротою або ж її батьки позбавлені батьківських прав, законодавець передбачає можливість встановлення опіки або піклування над дитиною, усиновлення, знаходження у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу.

Загальним принципом, на якому ґрунтується весь інститут усиновлення, є найкраще забезпечення при усиновленні захисту інтересів дитини. Саме інтереси дитини мають бути визначальним критерієм оцінки осіб, які бажають бути усиновлювачами, під час винесення судами рішень про усиновлення, відміну усиновлення тощо. Аналіз правовідносин, які виникають в результаті усиновлення, дають змогу вести мову про можливість створення справжніх сімейних відносин між усиновлювачем та усиновленим.

Забезпечення інтересів дитини при усиновленні виражається в самій правовій сутності даного інституту, який представляє собою пріоритетну форму влаштування в сім'ю дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою їх виховання, утримання, навчання та захисту, а також набуття усиновлювачами батьківських прав та обов'язків, при якій між усиновлювачами та дитиною виникають правовідносини, подібні до правовідносин між батьками та дітьми.

У зв'язку з останніми подіями в Україні, а саме, введенням воєнного стану, евакуації дітей та сімей з дітьми в безпечні зони в межах України, а також за межі України – до інших держав, актуалізувались питання щодо усиновлення дітей. Кожна дитина, яка тимчасово або назавжди позбавлена сімейного оточення, має право на захист та на особливу допомогу з боку держави, в першу чергу, шляхом створення належних умов і можливостей для її усиновлення. Зокрема, активно обговорюються питання щодо усиновлення громадянами України дітей, які також є громадяни України (внутрішнє усиновлення).

Регулювання процесу усиновлення в Україні відбувається за допомогою застосування низки нормативно-правових актів, серед основних: Конституція України [1], СК України [2], ЦК України [3], ЦПК України [4], Закони України «Про охорону дитинства» [5], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [6], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [7], постанови Кабінету Міністрів України [8; 9] та інших нормативно-правових актів.

Варто зазначити, що відносно «новим» органом у сфері захисту прав дітей, в тому числі при їх усиновленні, є Національна соціальна сервісна служба України, яка визначена «як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей» [10].

Одним з основних завдань Нацслужби є реалізація державної політики у сфері усиновлення та захисту прав дітей. Так, Нацслужба надає в установленому порядку громадянам України – кандидатам в усиновлювачі інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, а також направлення для знайомства з дитиною за місцем її проживання; вносить до системи централізованого обліку дані про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені.

Щодо внутрішнього усиновлення під час воєнного стану відповідний центральний орган виконавчої влади про введення обмежень не заявляв та публікував з цього приводу інформації, а тому робимо висновок, що внутрішнє усиновлення відбувається у звичайному порядку.

Зокрема, т.в.о. начальника служби у справах дітей О. Яцько зазначає, що «на період воєнного стану процедура усиновлення відбувається на загальних підставах, з урахуванням вимог, які встановлені СК України та Порядком здійснення діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей й виділяє такі «моменти» процедури усиновлення:

1. усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах сина чи доньки за здійсненням рішення суду;

2. усиновлення проводиться в найвищих інтересах дитини для забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя і є пріоритетною формою влаштування дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

3. усиновити можна дитину, яка перебуває на місцевому обліку в службі у справах дітей в районній, районній в м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу місцевої, районної в місті ради, а саме: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, батьки яких дали згоду на усиновлення;

4. під час розгляду питання про усиновлення органи опіки перевіряють велику кількість документів, для встановлення обставин з приводу батьків і самої дитини, з'ясовуючи, чи може він бути усиновлений;

5. також встановлюються наявність у дитини інших родичів, які мають переважне перед іншими право на її усиновлення або родичів, які можуть піклуватися про дитину та інші обставини;

6. в умові війни складність постановки на облік полягає у відсутності офіційних достовірних підтверджень такого сирітства і неможливості їх отримати. Діти можуть мати братів або сестер, які за загальним правилом не можуть бути розлучені при усиновленні. Відносно таких дітей є ще два правила, які не можна порушувати: усиновлення не може проводитися, якщо є надія на успішний розшук і воз'єднання сім'ї в кращих інтересах дитини; усиновлення неможливо, якщо ще не пройшов розумний період (2 роки), протягом якого були зроблені всі можливі кроки для розшуку батьків або інших важливих членів сім'ї» [11].

Тому важливо уникнути помилок та забезпечити найкращі інтереси кожної дитини, надавати допомогу дітям, які опинилися без батьків, що не є можливим без звернення до спеціалістів, а саме, у служби у справах дітей. А позиція «негайного

усиновлення» може бути розцінена як шахрайство. В даному буде мати місце порушення прав дітей, а в окремих випадках – додаткова травма-тизація дитини, торгівлі дітьми тощо [12].

Отже, усиновлення громадян України громадянами України відбувається за стандартною, не спрощеною процедурою, що має на меті захист прав та інтересів дітей. Враховуючи те, що процедура усиновлення передбачає досить велику перевірку документів, обставин щодо батьків дитини та й самої дитини, необхідність знаходження дитини на відповідному обліку тощо, – неможливо розпочати процедуру усиновлення дітей, які сиротіють у зв'язку з воєнними діями, адже такі діти не перебувають на обліку з усиновлення. Також необхідно зазначити, що в окремих регіонах, де відбуваються активні бойові дії, служби у справах дітей та суди тимчасово не здійснюють повною мірою своїх повноважень, що унеможливує організацію процесу усиновлення із дотриманням всіх необхідних процедур [13].

Національних усиновлень не достатньо для забезпечення всіх дітей, які цього потребують, сім'єю, наслідком чого є необхідність залучення іноземних громадян до усиновлення. Якщо серед усиновлювачів-громадян України більшість складають особи, у яких немає жодної дитини, натомість іноземні кандидати в усиновлювачі (наприклад, канадці, шведи, американці) часто вже мають одного або кількох дітей.

Разом з тим, із введенням воєнного стану виникла ситуація, коли більш реальним є оформлення «внутрішнього» усиновлення, аніж міжнародного. Таку позицію щодо усиновлення дітей-громадян України іноземцями в період дії воєнного стану висловило Міністерство соціальної політики України, в якій зазначила про неможливість в поточних умовах здійснення міждержавного усиновлення.

Відповідно до законодавства України для усиновлення дитини-громадянина України іноземцями потрібна згода Національної соціальної сервісної служби. Однак, на теперішній час Нацсоцслужба не розглядає справи та не видає згоди/дозволи на усиновлення дітей іноземцями, так як через активні бойові дії неможливо забезпечити якісну перевірку документів іноземних громадян, які виявили бажання усиновити дитину [14]. Отже, можна зробити висновок, що поки таке усиновлення поставлене «на паузу».

Крім усиновлення забезпечення інтересів дитини може бути здійснено способом встановлення опіки або піклування. В умовах воєнного стану постраждали всі, однак найбільшого захисту потребують особи, які не можуть самі собі допомогти, це, зокрема, діти-сироти, діти, які позбавлені батьківського піклування, інші особи, які є підопічними або ж за станом свого здоров'я

(як фізичного, так і психічного) потребують сторонньої допомоги.

Щодо осіб, які залишилися без батьківського піклування внаслідок ведення бойових дій, то піклуванням про їх права та інтереси можуть зайнятися як прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу (на умовах тимчасового влаштування), так і родичі, які можуть пройти (відповідно до рішення уряду) спрощену процедуру влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування під опіку/піклування родичів.

Міністр соціальної політики Марини Лазебної зазначила, що «через бойові дії, терористичні обстріли російськими військами мирного населення та масову евакуацію збільшується кількість дітей, батьки яких загинули або про їхню долю та місце перебування нічого не відомо. Чинні нормативні акти не надавали можливості влаштувати таких дітей до сімейних форм виховання. Більше того, процедура влаштування дітей під опіку або піклування родичів вимагає такого переліку документів, який в умовах воєнного стану практично нереально зібрати. При цьому для дітей, травмованих війною та втратою зв'язку з батьками, дуже важливо знаходитись в умовах, максимально наближених до сімейних» [15].

Спрощений пакет документів для родичів, які бажають взяти дитину під опіку/піклування включає: заяву; копію паспорта; документи, що підтверджують сімейні, родинні зв'язки або інший зв'язок особи з дитиною (свідоцтво про хрещення або інший документ, виданий релігійною організацією); довідку від нарколога та психіатра про можливість виховання дитини, довідку або заяву опікуна щодо відсутності судимості. Під час воєнного стану також є не обов'язковим для кандидатів в опікуни та піклувальників проходження курсу навчання з виховання дітей, які залишились без батьківського піклування.

СК України віддає пріоритет сімейному вихованню дітей. Діти, які залишилися з різних причин без піклування батьків, можуть бути забезпечені правом на виховання в сім'ї не лише шляхом передачі їх на усиновлення, під опіку/піклування, а й наприклад, за допомогою використання інституту патронату.

В умовах же воєнного часу виникла ситуація, коли у дітей померли, зникли безвісти тощо батьки, які в мирний час сумлінно виконували свої батьківські обов'язки. Отже, кількість дітей, які фактично залишилися без батьківського піклування, росте щодня. Також, враховуючи обмежені можливості оформлювати повні пакети документів для таких дітей, нереальністю виявлення точного місця знаходження і підтвердження факту смерті батьків тощо Міністерство соціальної політики прийняло рішення спростити деякі проце-

дури. І це стосується не лише оформлення опіки/ піклування родичами (про що зазначалося вище). Також було схвалено рішення, згідно з яким діти, які залишилися без піклування батьків, під час воєнного стану можуть бути влаштовані у прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу на умовах тимчасового влаштування. І це є вірним рішенням, адже діти, які втратили зв'язок з батьками, є психологічно травмованими і потребують підтримки та захисту. Виходом є знаходження в умовах, максимально наближених до сімейних.

В контексті зазначеного Міністерством соціальної політики було напрацьовано «рішення, яке дає можливість такій дитині перебувати під час воєнного стану на умовах тимчасового влаштування в прийомній сім'ї або дитячому будинку сімейного типу, що забезпечить найкращі інтереси дитини до того моменту, поки не буде достовірно з'ясовано, що саме сталося з її батьками» [15].

Також законодавчо врегульовані питання щодо алгоритмів дій для організації соціального захисту дітей, батьки яких загинули (свідцтва про смерть відсутні), та відсутні такі близькі родичі як бабуся, дід, повнолітні сестра, брат, мачуха, вітчим; дітей, батьки або близькі родичі яких не виходять на зв'язок або перебувають в місцях активних обстрілів, під завалами, поранені в лікарнях.

Отже, якщо дитина опинилася під час війни в складних обставинах, вона потребує допомоги. Для цього, зокрема, створено спеціальний бот, який дає можливість сповістити про необхідність допомогти дитині («ваша дитина загубилася», «ви виявили дитину без супроводу дорослих», «ви працюєте з міжнародними організаціями, які готові прихистити українських дітей», «у вас є інші питання з приводу дітей») [16].

Якщо особа хоче допомогти дитині, яка опинилася у важких умовах через війну, вона може тимчасово прихистити її у своїй родині. Для цього необхідно звернутися в службу з прав дітей за місцем перебування дорослого (який хоче прихистити дитину) або скористатися чат-ботом «Дитина не сама» (https://t.me/dytyna_ne_sama_bo). Фахівці з прав дітей дадуть детальні інструкції про подальші дії. Тимчасовий притулок для дитини не прирівнюється до її усиновлення і діє тільки на певний час. Як тільки буде можливість – дитина повернеться до батьків, інших родичів або в органи у справах дітей [16].

Підсумовуючи викладене можна зазначити, що держава піклується про інтереси дітей в умовах воєнного стану на такому ж рівні, як і в мирний час. Про це свідчать, зокрема, такі фактори як спрощений порядок передачі дитини під опіку/ піклування; «заборона» спрощеної процедури усиновлення; надання можливості дітям, які

залишилися без батьків під час воєнного стану, бути тимчасово влаштованими до сімей для виховання. Разом з тим, дані питання, а також питання виїзду за кордон та наступне повернення на Україну в умовах, які склалися, потребують постійної пильної уваги з боку міністерств та відомств, громадських та міжнародних організацій. Такі виклики потребують комплексного вирішення із залученням як державних органів, так і представників громадянського суспільства. Першим кроком на шляху їх вирішення стало створення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр>
2. Сімейний кодекс України: від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
4. Цивільний процесуальний кодекс України 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
6. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>
7. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
8. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова КМУ від 08.10.2008 № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-п>
9. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова КМУ від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п>
10. Деякі питання Національної соціальної служби України: постанова КМУ від 26.08.2020 № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-п>
11. Яцько О. Усиновлення дітей під час воєнного стану (27.06.2022). URL: <https://korostenska-rda.gov.ua/news/1656311540/>
12. Бобрусь О. Усиновлення дітей в умовах воєнного стану: не підігруйте шахраям на емоціях (14.03.2022). URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/usynovlennya-v-umovah-voennogo-stanu-ne-pidigruyte-shahrayam-yak-dopom-11538129.html>
13. Усиновлення та тимчасове влаштування дитини в умовах воєнного стану (19.03.2022). URL: <https://everlegal.ua/usynovlennya-ta-tymchasove-vlashtuvannya-dytyny-v-umovakh-voennogo-stanu>
14. Міждержавне усиновлення в умовах воєнного стану – роз'яснення Мінсоцполітики. URL: <https://>

www.kmu.gov.ua/news/mizhderzhavne-usinovlennya-v-usinovah-voennogo-stanu-rozuyasnennya-minsocpolitiki

15. В Україні тимчасово спростили процедуру оформлення опіки над дітьми, які залишились без батьків (публікація від 23.03.2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3437884-v-ukraini-timcasovo-sprostili-proceduru-oformlenna-opiki-nad-ditmi-aki-zalisilis-bez-batkiv.html>

16. Куценко А. Чи можна усиновити дитину під час воєнного стану: юристи дали вичерпну відповідь. URL: <https://amp.donpatriot.news/en/chy-mozhna-usynovyty-dytynu-pid-chas-voiennoho-stanu-iurysty-daly-vycherpnu-vidpovid-2>

Анотація

Журило С. С., Владисhevська В. В. Захист прав та інтересів дітей в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті розглянуто питання щодо особливостей захисту прав та інтересів дітей, які виникають внаслідок введення воєнного стану в Україні, що стало вимушеною мірою внаслідок повномасштабного наступу країни-агресора.

Зазначено, що найкращим для дитини є проживання в сім'ї з люблячими батьками, які піклуються не лише про матеріальні питання, а й забезпечують «здорову» моральну атмосферу спілкування, мають здорову психіку тощо. Якщо ж дитина залишилася сиротою або ж її батьки позбавлені батьківських прав, законодавець передбачає можливість встановлення опіки або піклування над дитиною, усиновлення, знаходження у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу.

Проаналізовано основні завдання відносно «нового» органу у сфері захисту прав дітей, в тому числі при їх усиновленні, а саме Національної соціальної сервісної служби України, яка визначена «як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей».

Зроблено висновок, що в період воєнного стану процедура усиновлення громадян України громадянами України відбувається за стандартною, не спрощеною процедурою, що має на меті захист прав та інтересів дітей. Враховуючи те, що процедура усиновлення передбачає досить велику перевірку документів, обставин щодо батьків дитини та й самої дитини, необхідність знаходження дитини на відповідному обліку тощо, – неможливо розпочати процедуру усиновлення дітей, які сиротіють у зв'язку з воєнними діями, адже такі діти не перебувають на обліку з усиновлення. Усиновлення ж український дітей громадянами інших країн взагалі «поставлено на паузу», адже із введенням воєнного стану неможливим є отримання згоди на усиновлення Національної соціальної сервісної служби, яка через активні бойові дії не має можливості перевірити документи належним чином та надати згоду на усиновлення дітей.

Встановлено, що спрощено процедуру оформлення опіки/піклування та тимчасового сімейного притулку

дитини, яка внаслідок бойових дій втратила батьків та інших законних представників та потребує піклування й догляду.

Ключові слова: дитина, захист прав та інтересів, усиновлення, опіка та піклування, прийомна сім'я, тимчасовий притулок, воєнний стан.

Summary

Zhurylo S. S., Vladyshevska V. V. Protection of the rights and interests of children under martial law. – Article.

The article deals with the specifics of protecting the rights and interests of children, which arise as a result of the introduction of martial law in Ukraine, which became a forced measure due to the full-scale offensive of the aggressor country.

It is noted that the best thing for a child is living in a family with loving parents who take care not only of material issues, but also provide a "healthy" moral atmosphere of communication, have a healthy psyche, etc. If the child remains an orphan or his parents are deprived of parental rights, the legislator provides for the possibility of establishing guardianship or care of the child, adoption, placement in foster families and family-type children's homes.

The main tasks of the "new" body in the field of protection of children's rights, including in the case of adoption, namely the National Social Service of Ukraine, which is defined "as a central body of executive power, whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Social Policy and which implements state policy in the field of social protection of the population, protection of children's rights, implementation of state control over compliance with legal requirements during the provision of social support and compliance with children's rights."

It was concluded that during the period of martial law, the procedure of adoption of citizens of Ukraine by citizens of Ukraine takes place according to a standard, not simplified procedure, which aims to protect the rights and interests of children. Taking into account the fact that the adoption procedure involves a rather extensive check of documents, circumstances regarding the child's parents and the child himself, the need to find the child on the appropriate register, etc., it is impossible to start the procedure for adopting children who are orphaned in connection with military actions, because such children are not registered for adoption. The adoption of Ukrainian children by citizens of other countries is generally "on hold", because with the introduction of martial law, it is impossible to obtain consent for the adoption of the National Social Service Service, which due to active hostilities does not have the opportunity to properly check documents and give consent for the adoption of children.

It has been established that the procedure for registration of guardianship/care and temporary family shelter for a child who lost his parents and other legal representatives as a result of hostilities and needs care and maintenance has been simplified.

Key words: child, protection of rights and interests, adoption, custody and care, foster family, temporary shelter, martial law.